
TREBA LI DA PROMOVIŠEMO PATRIOTIZAM U ŠKOLAMA?

MAJKL HEND

S engleskog preveo Rastislav Dinić

Ako je patriotizam ljubav prema svojoj zemlji, onda se pokušaj da se promoviše patriotizam u školi mora videti kao oblik emocionalnog vaspitanja. Emocionalno obrazovanje je odbranljivo samo u meri u kojoj se sastoji u tome da se učenicima ponude dobri razlozi za negovanje ili potiskivanje izvesnih emocija. Pitanje je da li smo u poziciji da ponudimo učenicima dobre razloge za ljubav prema njihovim zemljama. U ovom članku postavljam model racionalnosti emocija uopšte i ljubavi posebno a zatim identifikujem dve prednosti i jednu manu patriotske vezanosti. Moja teza je da ima prostora za razložno neslaganje oko poželjnosti patriotizma i da stoga ne bi trebalo da patriotizam promovishemo u školama, nego o njemu treba podučavati kao o kontroverznom pitanju.

U filozofiji obrazovanja upravo se vodi živa debata o tome treba li promovisati patriotizam u školama (vidi, na primer, Archard, 1999; Ben-Porath, 2006; 2007; Brighouse, 2006; Callan, 1997; 2006; Gutmann, 2002; Merry, 2009; Miller, 2007; Nussbaum, 1996; Stevens, 1999; White, 1996; 2001; Wingo, 2007). U ovoj debati iznenađuje to što su obe strane odlučne u nameri da povuku liniju fronta na drugom mestu. Branioci patriotskog vaspitanja se fokusiraju na dokazivanje koristi od ljubavi prema svojoj zemlji: oni smatraju više-manje jasnim da je dovoljno pokazati kako je patriotizam u načelu koristan i tako opravdati njegovu promociju u školama. Protivnici patriotskog obrazovanja, s druge strane, ne obziruju mnogo na argumente za i protiv patriotske vezanosti: naprotiv, oni se fokusiraju na praktične poteškoće kultivisanja te vezanosti. Najvažnija među njima je ona koju Hari Brighaus zove "problem izvrtnja" (Brighouse, 2006, str. 109): naime, svaki pokušaj da se učenici ubede da vole svoju zemlju, ima izgleda da dovede do njene pogrešne interpretacije. Postoji, stoga, čudan izostanak suočavanja između dve strane u ovoj debati, i tendencija svake od njih

da smatra argumente one druge kao tek marginalno bitne za dati problem.

U ovom tekstu hoću da se suočim sa braniocima patriotskog obrazovanja i pobedim ih na njihovom sopstvenom terenu. Smatram da su oni u pravu što se fokusiraju na pitanje da li je patriotizam dobra stvar, ali greše što pretpostavljaju da možemo da damo uverljiv odgovor na to pitanje. Braniću tezu da može biti, i da ima, razložnih neslaganja među razložnim ljudima o tome da li je poželjno voleti sopstvenu zemlju, te da stoga patriotizam ne treba promovisati u školama, nego o njemu treba podučavati kao o kontroverznom pitanju.

Ne potcenjujem ozbiljnost problema izvrtanja. Nesumnjivo je tačno da je velika većina napora da se promoviše patriotizam u školama širom celog sveta bila i još uvek je ozbiljno kompromitovana oslanjanjem na nacionalističke mitove, fantazije i neistine. Niti pak mislim da je dovoljno da branioci patriotskog obrazovanja na ovaj problem odgovaraju prosto prihvatanjem izvrtanja kao nužnog zla, kao što to čini Vilijam Galston:

Rigorozno istorijsko istraživanje će gotovo sigurno opravdati kompleksne "revizionističke" opise ključnih figura američke istorije. Građansko vaspitanje, međutim, zahteva plemenitiju, moralističkiju istoriju: panteon heroja koji daju legitimitet centralnim institucijama i koji jesu vredni podražavanja. Nije realistično verovati da će više od nekoliko odraslih ljudi u liberalnim društvima ikada odmaći dalje od one vrste građanske obaveze koju razvija takva pedagogija. (Galston, 1991, str. 243-4).

Ako možemo promovisati ljubav prema svojoj zemlji jedino putem namerno pogrešnog predstavljanje te zemlje, cena patriotskog obrazovanja je svakako previsoka. Obrazovanje koje zahteva od nastavnika da "biraju, preuveličavaju, zaboravljaju, mitologizuju, fikcionalizuju i lažu" zaista je, kako naglašava Dejvid Arčard, obrazovanje koje nije vredno tog imena" (Arčard 1999, str. 166)

Ali koliko god značajan bio problem izvrtanja, ukazivati na praktične poteškoće u kultivisanju patriotskog osećanja nije zadovoljavajući a u krajnoj liniji ni ubedljiv odgovor na pozive na patriotsko obrazovanje. Jer ako je patriotizam zaista značajno dobro, onda bi trebalo da imamo razloga da načinimo ozbiljan napor da prevaziđemo sve praktične poteškoće koje onemogućavaju da učenici izvuku korist iz njega. Malo ko prihvata gledište da je verovanje u laži o jednoj zemlji nužan uslov da bi se ona zavolela, pa zašto onda ne bismo našli načina da promovišemo patriotizam u školama bez podmetanja nacionalnih mitova i fikcija?

Džon Vajt je jedan od zastupnika patriotskog obrazovanja koga nije pokolebao problem izvrtanja. Vajt zastupa konstrukciju nove, etički odbranjive "ideje britanstva", koja bi služila kao fokus nacionalnog osećanja. U promovisanju te ideje u učionici, možemo je eksplicitno suprotstaviti i starijim, sumnjivijim idejama britanstva, i konkretnim, kompleksnim, moralno dvosmislenim realnostima britanskog nacionalnog života. Tako će "istorijske lekcije u školi prikazati i naše lepe i naše ružne strane: ništa neće uzrokovati odstupanje od normalnih standarda objektivnosti" (White, 1996, str. 336). Šta god mislili o Vajtovom predlogu,

on pokazuje da branioci patriotskog obrazovanja nisu dužni da ignorišu problem izvrtanja, niti da se pridruže Galstonu u prihvatanju njegovih implikacija; umesto toga, oni mogu pledirati da se pronađu putevi da se ovaj problem prevaziđe.

Stoga smatram da je pogrešno kada protivnici patriotskog obrazovanja stavljaju sve svoje uloge na kartu praktičnih poteškoća. Trebalo bi da se odupremo zahtevima za promovisanje patriotizma u školama, ne (ili ne samo) na osnovu činjenice da je to u praksi teško izvodljivo, već na osnovu toga što se takva praksa u načelu ne može opravdati. To je teza koju ću braniti na stranama koje slede.

ŠTA JE PATRIOTIZAM?

Patriotizam je ljubav prema svojoj zemlji. To je posebna vrsta emotivne vezanosti za izvesnu vrstu objekta. Pitati se o poželjnosti patriotizma znači pitati se da li je dobro ili loše, kad se sve uzme u obzir, da ljudi imaju to osećanje prema tom objektu.

Jedna zemlja se sastoji od nacionalne zajednice i teritorije na kojoj se ona prostire. Jedinstvo tih elemenata leži u činjenici da su nacije konceptualno povezane sa svojim otadžbinama; konstitutivna i ističuća osobina nacionalnih zajednica jeste zajednički osećaj pripadanja posebnom geografskim prostoru. Predmet patriotske vezanosti je, prema tome, "izvesna vrsta teritorijalno koncentrisane, međugeneracijske zajednice kojoj patriotkinja pripada i do čijeg joj je opstanka i prosperiteta duboko stalo" (Kalan, 2006, str. 533).

Korisno je napraviti razliku između patriotizma i izvesnih normativnih verovanja u

čijem se društvu on ponekad može naći. Jedno od njih je i verovanje da moja nacionalna zajednica treba da uživa političku nezavisnost, što je gledište za koje Arčard predlaže da rezervišemo termin "nacionalizam": "Nacionalizam je, kao politička teorija, normativna tvrdnja o odgovarajućem skladu između nacije i države; on tvrdi da nacija treba da ima nezavisnu suverenu državnost i da su države političke zajednice koje bi trebalo da budu povezane jedinstvenim nacionalnim identitetom" (Archard 1999, str. 159). Iako ljubav prema svojoj zemlji često ide zajedno sa verovanjem da bi ona trebalo da bude suverena država, to su ipak dve različite stvari.

Drugo normativno verovanje od kojeg bih želeo da razlučim patriotizam jeste verovanje da imamo posebne obaveze prema svojim zemljacima, koje prevazilaze naše obaveze prema ljudskim bićima uopšte. Posebne obaveze prema zemljacima našle su sposobne branioce u Jael Tamir (1993) i Dejvidu Mileru (1995), ali postojanje tih obaveza i danas je izuzetno sporno pitanje u političkoj filozofiji. Sam Miller smatra da su one odbranjive samo ako prihvatimo partikularistički model strukture etičke misli: etički univerzalisti, kaže on, "trebalo bi da nacionalnost smatraju ne opravdanim izvorom etičkog identiteta, već ograničenjem koje treba prevazići" (Miller, 1995, str. 64). Tu treba uočiti da ne postoji nužna veza između pozicije koju zauzimamo po pitanju etičkog značaja nacionalnosti i osećanja koje imamo prema svojoj zemlji. Patrioti mogu dosledno i prihvatiti i poricati posebne obaveze prema zemljacima; ili mogu odbiti da prihvate bilo koje gledište u vezi sa tim.

OBRAZOVANJE EMOCIJA

Ako je patriotizam ljubav prema svojoj zemlji, pokušaj da se on promoviše u školama mora se smatrati oblikom emocionalnog obrazovanja. Stoga je na mestu nekoliko uopštenih primedbi o poduhvatu obrazovanja emocija.

Prvo, emotivno obrazovanje je zadatak kojim bi škole trebalo da se bave. Iako se ponekad predlaže da škole treba da se drže dalje od afektivne oblasti i bave se pitanjima saznanja, nema naročito dobrih argumenata koji bi podržali taj stav, a ima prilično ubedljivih argumenata protiv njega. Jedan takav argument jeste da se saznanje i afekat ne daju tako lako razdvojiti: integralni deo razumevanja činjenica, teorija, tekstova i narativa koji čine kognitivni sadržaj kurikuluma sastoji se u tome da osećamo njihovu zanimljivost i uzbudljivost, njihovu inspirativnost ili frustraciju, njihovu plemenitost, nepravdu, komediju ili tragediju. Još jedan razlog jeste to što škole čine više od prostog prenošenja programa: one su zajednice u kojima se sklapaju i raskidaju prijateljstva, u kojima se rađaju i razrešavaju konflikti, u kojima se slave uspesi i tuguje nad neuspesima. A još jedan bi mogao da bude to što se obrazovanje, po bilo kom adekvatnom modelu, bavi podučavanjem osoba kao takvih, ne samo osoba kao razumnih bića, ili kao radnika, ili kao građana, a naša su osećanja previše bitna i previše problematična osobina ličnosti da bi edukatori bili u stanju da ih ignorišu. Zato je teško videti kako škola može izbeći da preuzme bar deo odgovornosti za emocionalno obrazovanje učenika. (Može se, naravno, prihvatiti ova teza, a da se pri tom čvrsto držimo gledišta da je dom u stvari, s punim pravom, primarno mesto dečijeg

emocionalnog obrazovanja, te da je doprinos škole u ovoj oblasti samo dopunski.)

Drugo, emocionalno obrazovanje može biti ili *racionalno* ili *ne-racionalno*. Pod racionalnim emocionalnim obrazovanjem podrazumevam pokušaj da se učenicima ponude dobri razlozi za umeravanje ili promenu njihovih emocionalnih reakcija, da im se pomogne da vide zašto su ti razlozi dobri, i da se opreme tehnikama za izvođenje onih promena koje izaberu da izvedu na osnovu tih razloga. Pod ne-racionalnim emocionalnim obrazovanjem mislim na pokušaj da se upotrebe metodi psihološke manipulacije kako bi se neposredno promenile emocionalne reakcije učenika bez pozivanja na njihove kapacitete za procenu razloga i racionalnog izbora. U iskušenju smo da kažemo da se samo prvo može smatrati pravim obrazovanjem, na osnovu činjenice da samo ono ispunjava odgovarajući standard “svesnosti i dobrovoljnosti na strani učenika” (Peters, 1966, str.45); ali možda takav pristup nije od pomoći jer isključuje mnoge oblike ne-racionalnog uticaja – učenje po modelu, laskanje i bodrenje – kojim nastavnici počinju da oblikuju emocionalne reakcije male dece pre nego što su ona uopšte u stanju da preuzmu odgovornost za sopstvene emocionalne živote. Mislim da možemo da kažemo da moramo snažno preferirati racionalni pristup emocionalnom obrazovanju u meri u kojoj imamo fundamentalnu obavezu da poštujemo i razvijamo racionalnost učenika; i, povrh toga, da smemo ne-racionalno razvijati kod mlađih učenika samo one emocionalne reakcije i vezanosti koje smo u stanju i koje imamo prava da razvijamo na racionalan način kod starijih. Drugim rečima,

ako nije dopušteno da promoviramo jednu emociju racionalnim sredstvima, onda nema govora o tome da li je prikladno razvijati je neracionalnim sredstvima.

Neke od poznatih formi patriotskog obrazovanja su neposredno neracionalne. Pevanje nacionalnih himni, pozdravljanje zastava i recitovanje zakletvi na vernost su aktivnosti koje koriste rituale i retoriku da oblikuju učeničke emocije zaobilazeći njihov razum. Ostali pristupi kultivisanju patriotizma daju se najbolje opisati kao polu-racionalni: Galstonova “plemenita, moralizujuća istorija”, u kojoj se dobra dela mitologizovanog “panteona heroja” prepričavaju i slave, istovremeno je i vežba iz emocionalne manipulacije i pokušaj da se učenicima ponude razlozi, mada problematični, da budu patrioti. Da bi bilo u potpunosti racionalno, patriotsko obrazovanje bi moralo da se sastoji u objašnjavanju i podržavanju *dobrih* razloga za ljubav prema svojoj zemlji; a to očigledno zavisi od toga da li nam takvi razlozi stoje na raspolaganju.

Treće, emocionalno obrazovanje je moguće zato što su naše emocije delimično pod našom kontrolom. One očigledno nisu u potpunosti pod našom kontrolom: emocije su, u znatnoj meri, stvari koje nam se dešavaju, stvari od kojih patimo, ili koje iskušavamo, ili kroz koje prolaizmo. Ali kad bismo bili u potpunosti u njihovoj milosti i nemilosti, teško da bi imalo smisla govoriti o dobrim razlozima da ih umerimo ili promenimo, da ih negujemo ili potiskujemo ili prevazilazimo. Pa ipak, takav govor ima jasnog smisla. Mi izgovaramo imperATIVE poput “razvedri se!”, “smiri se!” i “ne boj se!” zato što znamo da ima stvari koje ljudi mogu

učiniti, pozitivnih koraka koje mogu preduzeti, da poprave svoje raspoloženje, stišaju svoje uzbuđenje ili rasteraju svoj strah. Oni ne mogu jednostavno rasterati moćna osećanja u čijem se stisku mogu naći, ali obično mogu, ako to žele, delati da ih smanje; i možda mogu, ponašajući se tako više puta, izgraditi izvesnu dozu otpornosti na neželjena osećanja. Osećanjima se ne može na bilo kakav neposredan način *upravljati*, ali se ona mogu u izvesnoj meri *oblikovati*.

Kojim metodama možemo postići tu delimičnu emocionalnu kontrolu? Ima ih više. Od dubokog disanja i razmišljanja o lepim stvarima, preko imitiranja ponašanja povezanog sa osećanjima koja pokušavamo da kultiviramo, pa sve do terapije i samopreispitivanja. Osoba sa kratkim fitiljem, trebalo bi, na primer, da izbegava stvari za koje zna da je izbacuju iz takta, da se stalno podseća na to zbog kojih stvari se ne treba ljutiti, i da se ugrize za jezik svaki put kada oseti da je preplavljuje bes. Bezosećajna osoba, koja žali zbog svog svoje bezosećajnosti prema tuđoj patnji, mogla bi da razmišlja o običnim životima, nadama i vezama onih koji se nalaze u lošoj situaciji, da zamisli sebe i one koje voli u istoj situaciji i da se, kada oseti iskru saosećanja, zadrži na njoj duže nego što je po prirodi sklona. Meri Vornok posebno naglašava ulogu pretvaranja u oblikovanju emocija (Warnock, 1986). Ona navodi primer dece koja su, kada izgube u nekoj kompetitivnoj igri, toliko uznemirena svojim porazom da ne mogu da se nateraju da podele sreću sa pobednicima. Najbolji način da kultiviramo u sebi sposobnost za ovu vrstu sreće koja nastaje kroz identifikaciju sa drugim jeste, tvrdi Vornok,

da je odglume: trebalo bi da čestitaju pobednicima pokazujući iskrenost i toplinu, u nadi da će prava iskrenost i toplina doći u svoje vreme. Kao što, po aristotelovskom modelu, prvi korak u usvajanju vrline jest imitacija vrlih, tako prvi korak u usvajanju željenog emocionalnog odgovora jeste imitiranje onih koji ga imaju:

Glumiti ulogu velikodušnog, dobrog gubitnika, može vas dovesti bliže karakteru koji glumite... Navika skrivanja može iskoreniti neka osećanja; navika izražavanja osećanja, koja se ponekad zapravo ne osećaju, može učiniti da ona nastanu. (Warnock, 1986, str. 181)

To su, dakle, različiti metodi uz čiju pomoć donekle kontrolišemo svoje emocionalne živote, i koji su uslov za mogućnost emocionalnog obrazovanja.

EMOCIJE I RAZUM

Racionalno emocionalno obrazovanje, već smo rekli, sastoji se u tome da se učenicima ponude dobri razlozi za umeravanje ili menjanje njihovih emocionalnih reakcija, da im se pomogne da uvide zašto su ti razlozi dobri, i da se opreme tehnikama za ostvarivanje onih promena koje oni izaberu na osnovu tih razloga. Ono podrazumeva ne samo da se emocije mogu oblikovati, već i da su podložne racionalnom vrednovanju. Podrazumeva se da možemo povući racionalno održive distinkcije između dobrih i loših emocija, između osećanja koja odgovaraju situacijama u kojima se javljaju i osećanja koja tim situacijama ne odgovaraju, između srazmernih emocionalnih reakcija i onih koje su isuviše

snažne ili isuviše slabe. Smatram da je ova pretpostavka razumna, ali ona zahteva dalju elaboraciju i odbranu.

Standardni pristup racionalnom vrednovanju emocija proističe iz ideje da je većina emocija delimično konstituisana verovanjima o njihovim objektima. Strah je, na primer, delimično konstituisan verovanjem da je njegov objekt opasan, ogorčenje verovanjem da je njegov objekt nepravičan, saosećanje verovanjem da njegov objekt pati. Uvek ima smisla pitati u vezi s ovim konstitutivnim verovanjima da li su ona epistemički opravdana: da li *opravdano* smatramo objekt o kojem je reč opasnim, nepravičnim ili ugroženim? Tvrdi se da se u slučajevima u kojima su ta verovanja opravdana, za odgovarajuća osećanja može reći da su racionalna.

Uobičajeni prigovor tom pristupu jeste da on pogrešno prikazuje emocije. Emocije poput straha, ogorčenja i saosećanja, ističe se, ne samo da su zamislive, nego se i uistinu često sreću i kada verovanja koja ih navodno konstitušu izostanu. D. V. Hemlin primećuje da ljudi koji se boje miševa u principu ne veruju da su miševi opasni, već radije imaju sklonost da ih *vide* kao opasne:

Oni mogu da znaju da su miševi premali i isuviše malo opasni na bilo kakav neposredan način da bi bili zastrašujući, i kakvo god gledište da imamo o odnosu između znanja i verovanja, čini se ispravnim reći da oni veruju i u ovo – bar u intelektualnom pogledu. Može i dalje biti istina, međutim, da se – šta god bila njihova intelektualna verovanja o miševima – oni ne mogu suprotstaviti tome da u praksi miševe

vide kao zastrašujuća stvorenjca. (Hamlin, 1978, str. 9)

Ili razmotrimo kako se emocije mogu pobuditi putem živo zamišljenih mogućnosti, čak i kada su te mogućnosti relativno malo verovatne. Mogu biti (a ponekad i jesam) preplavljen osećanjem ogorčenosti na pomisao da će članak koji sam poslao za objavljivanje biti nepažljivo pročitano i nepravično odbačen od strane njegovih anonimnih recenzenata, mada ne verujem i nemam ozbiljnih razloga da očekujem da će se to zaista i dogoditi. Adekvatan model emocija mora, kako tvrdi Patriša Grinspen, dozvoliti “propozicionalne stavove koji su slabiji od strogog verovanja: stanja duha, poput *zamišljanja* nadolazeće opasnosti, koja uključuju razmatranje predikativne misli bez pristanka na nju” (Greenspan, 1988, str. 3; kurziv u originalu). Sledeći Grinspen, nadalje ću govoriti o emocijama kao delimično konstituisanim *mislima* – a ne verovanjima – o njihovim objektima.

Može se činiti da će ova dopuna imati malo efekta na standardni pristup kriterijumu vrednovanja. Zar ne možemo prosto da kažemo da je emocija racionalna kada je njena konstitutivna misao opravdano verovanje? Grinspen misli da ne. Ona uzima za primer sumnju, emociju delimično konstituisanu mišlju da je njen objekat učinio ili namerava da učini nešto zlo. Ne može biti ispravno, tvrdi ona, reći da je jedino racionalno biti sumnjičav prema nekome kada su dokazi njegovog zlodela epistemički odlučivi; jer u toj situaciji ne bismo uopšte govorili o *sumnji*. Radije, sumnja je racionalna kada dokazi koji su nam dostupni pravdaju *pripravnost na mogućnost* da je njen objekat počinio zlo. Ako mi jedna

osoba nije dala nikakve indicije da je kriva za zlo, i niko sa strane mi nije sugerirao da je to slučaj, bilo bi iracionalno i paranoično od mene da je sumnjičim za zlo; ali ako ima čudnih ispada u njenom ponašanju, ako primećim da nešto skriva, ili da izbegava izvesne teme, imam racionalno pravo da razmotrim misao da nešto nije u redu, iako njeno hirovito ponašanje pada daleko ispod dokaznog standarda koji se zahteva za opravdano verovanje.

Grinspen stoga predlaže da zadržimo standardni pristup racionalnog vrednovanja emocija, ali da snizimo dokazni standard koji taj pristup predlaže za procenu konstitutivnih misli. Jedna emocija je racionalna ne (samo) kada je njena konstitutivna misao opravdano verovanje, već (takođe) kada imamo opravdanje da budemo pripravnici na mogućnost da je njena konstitutivna misao istinita. Racionalno je prikladno da me pokreću osećanja straha, ogorčenja ili saosećanja kada se sretmem sa sugestivnim, ali nekonkluzivnim *znacima* opasnosti, nepravičnosti ili patnje, kao i kada se sretmem sa tim stvarima direktno i nedvosmisleno. Iracionalnost straha od miševa je očuvana po ovom modelu: nema ništa većeg opravdanja za misao da su miševi opasni nego za verovanje da jesu. Moje ogorčenje imaginarnom mogućnošću da moj članak bude nepravično odbijen, manje je jasan slučaj: s obzirom da se članci ponekad zaista nepažljivo čitaju od strane recenzenata, reklo bi se da pripravnost na ovu mogućnost nije potpuno bezrazložna.

Standardni pristup se onda može modifikovati tako da izađe na kraj sa prvim prigovorom. Postoji, međutim, i drugi, dublji problem sa ovim načinom mišljenja o racionalno-

sti emocija. Jedan primer može biti od pomoći da se on objasni.

Geret i Tim su spasioci. Oni pokušavaju da spasu život turisti koji je ušao u more uprkos znacima upozorenja na plaži i koga je zatim zahvatila moćna struja. Obojica spasioca su u životnoj opasnosti, a ipak nijedan od njih nije uplašen. Geret nije uplašen jer ni on, kao ni turista, ali sa nešto slabijim opravdanjem, nije naročito impresioniran znacima opasnosti i ozbiljno potcenjuje opasnost struje. On pretpostavlja da je turista prosto loš plivač i očekuje da spasavanje bude rutinsko. Tim je, s druge strane, u potpunosti svestan opasnosti. On razume da može da izgubi život u pokušaju spasavanja, ali godine obuke i iskustva su ga naučile da potiskuje svoj strah. On prosuđuje da bi strah bio kontraproduktivan u ovoj situaciji, to jest umanjio bi njegovu sposobnost da donosi jasne i brze odluke od kojih u komplikovanim spasavanjima zavise životi.

To pokazuje da je standardni pristup racionalnosti emocija u najboljem slučaju nepotpun: ima slučajeva u kojima je sasvim racionalno potiskivati emocije uprkos tome što su njihove konstitutivne misli epistemički potvrđene. O svojim emocionalnim reakcijama možemo pitati ne samo da li ima dovoljno dokaza koji ih podržavaju, već i da li je korisno ili štetno imati ih. Čak i kada je moj susret sa opasnošću, nepravičnošću ili patnjom direktan i nedvosmislen, mogu se razložno pitati o vrednosti i prednostima mog osećanja straha, ogorčenja ili saosećanja.

Grinspen na osnovu toga pravi razliku između *reprezentacione* i *praktične* racionalnosti emocija. Reprezentaciona racionalnost “gleda un-

ad”, u smislu da sagledava svojstva situacije koja podstiče emocionalne reakcije; praktička racionalnost “gleda unapred”, u smislu da sagledava moguće dobitke i gubitke od takvih reakcija. U našem primeru sa spasiocima, Tim potiskuje strah jer prosuđuje da strah, iako reprezentacionalno prikladan njegovoj situaciji, praktično ne vodi spasavanju turista.

Nekoliko vrsta konsideracija bitno je za procenu praktične racionalnosti emocija. Tu su, pre svega, konsideracije koje se tiču *intrinsicne* vrednosti: neke emocije su inherentno prijatne ili podižuće, neke su bolne ili depresivne; neke su integralni deo našeg ličnog dostojanstva, druge su mu suprotstavljene. Jednako važne, i obično teže da se odmere, jesu konsideracije koje se tiču *instrumentalne vrednosti*: ima različitih načina na koje nam emocije mogu pomoći ili nas ometati da ispunjavamo svoje dužnosti i težimo svojim ciljevima. Jedan način na koji nam mogu pomoći jeste *dopunjavanje naše motivacije* da učinimo ono što treba da učinimo; a jedan način na koji nas mogu ometati jeste *pomućivanje našeg rasuđivanja* o onome što treba da činimo.

Grinspen posvećuje puno pažnje pozitivnoj instrumentalnoj ulozi emocija u dopunjavanju motivacije. Ona ubedljivo tvrdi da emocije mogu da nas podstaknu na delanje kada to što znamo šta treba da učinimo nije dovoljno da nas podstakne da to i učinimo. Emocija nudi praktično rešenje za problem *akrasiae*: ona “postavlja dizgine za slabost volje” (Greenspan, 1988, str. 174). Ta funkcija emocija je tako značajna u našim životima, da može biti poželjno za nas da mislimo o izvesnim emocionalnim reakcijama ne samo kao o poželjnim i korisnim, već i kao obaveznim:

Podvrgavajući se emocionalnom pritisku, delatnik podiže zaštitu od trenutne savitljivosti volje. Naša tvrdnja da on “treba da oseća” u takvim situacijama, znači da on treba da se putem emocionalnog pritiska posveti istrajavanju u svojim dugoročnim željama. (Greenspan, 1988, str. 174)

Grinspen daje primer osobe protiv koje je počinjen prestup i od koje se zahteva da prekori počinioaca u skladu sa principima pravde i poštovanja ljudskog dostojanstva. Problem je u tome što prekorevanje onih koji su nas povredili nije lako: to je u najboljem slučaju neprijatno, a u najgorem duboko zastrašujuće. Stoga, iako oštećena strana zna šta joj je činiti, to znanje ima manju motivacionu snagu nego njen strah od suočavanja sa počiniocem. Ono što je potrebno da se ovaj motivacioni nedostatak nadoknadi, kaže Grinspen, jeste bes. Bes je neprijatno osećanje i oni koji se nalaze u njegovom stisku imaju snažan motiv da sebi olakšaju neprijatnost tražeći zadovoljenje za nepravdu koja ga je izazvala. Ako naša oštećena strana može da se razbesni zbog nepravde koja joj je naneta, ona će mnogo verovatnije biti u stanju da prevaziđe svoj strah od suočavanja i iznese prekor koji pravda zahteva. Možemo stoga razložno prosuditi da je, generalno gledano i kada se sve uzme u obzir, dobro da se razbesnimo kada nas neko namerno povredi.

O negativnoj instrumentalnoj ulozi emocija u pomućivanju rasuđivanja govorilo se u filozofskim raspravama o emocijama još u osvit zapadne filozofije. Za Aristotela, “emocije su sva ona osećanja koja menjaju ljude tako što utiču na njihovo rasuđivanje, i koja su praće-

na bolom ili zadovoljstvom” (Aristotle, 2004, *Rhetoric*, knjiga II, poglavlje 1). Emocije kompromituju racionalnost i objektivnost našeg rasuđivanja predisponirajući nas da vidimo situacije u izvesnom svetlu, otežavajući nam da vidimo stvari kakve one stvarno jesu i čineći nas sklonim da formiramo mišljenja ne posvećujući dovoljnu pažnju relevantnim dokazima. Razmotrimo, kaže Aristotel, kakav je uticaj emocija na ljude koji učestvuju u krivičnim suđenjima: “Kada su prijateljski naklonjeni čoveku koji dolazi pred njih očekujući presudu, oni smatraju da je on počinio mali prekršaj, ako ga je uopšte i počinio; kada osećaju neprijateljstvo prema njemu, oni zastupaju suprotno gledište” (Aristotle, 2004, *Rhetoric*, knjiga II, poglavlje 1). Mera u kojoj suđenje može biti pravično zavisi delom i od stepena u kojem porotnici mogu da suzbiju ili ostave po strani svoja osećanja prijateljstva ili neprijateljstva prema optuženom, odbojnosti prema zločinu za koji je on optužen i saosećanja ili prezira prema žrtvi. Iz ovog razloga se ljudima koji će verovatno biti pod uticajem takvih emocija, ljudima povezanim sa žrtvom ili optuženim, ne dozvoljava da sede u poroti.

U *Nikomahovoj etici*, Aristotel nudi procenu besa koja je kudikamo drugačija od one koju nudi Grinspen:

Čini se da srdžba donekle čuje razlog, ali ga nekako prečuje, poput žurljivih slugu, koji otrče prije negoli čuju sve što im se nalaze, te krivo izvrše nalog, ili pak poput pasa koji zalaju čim začuju šum prije nego pogledaju da li je posrijedi prijatelj; tako i srdžba, zbog žara i žurbe svoje naravi, sluša ali ne

dosluša nalog, i hita na osvetu. Jer razlog ili mašta obavijesti kako je posrijedi uvreda ili zazor, a srdžba – kao da zaključuje kako se protiv toga treba boriti – odmah uskipi; dočim žudnja, samo ako razlog ili sjetilnost kaže kako je stvar ugodna, umah hita na užitak. Tako te srdžba donekle slijedi razlog, a žudnja ne. Stoga je ova sramnija; onaj tko je neuzdržan u srdžbi nekako je svladan razlogom, dok drugi biva svladan žudnjom, a ne razlogom. (Aristotle, 1999, *Nicomachean Ethics*, knjiga VII, glava VI)¹

Možda, ipak, i nije tako dobra ideja da besnimo zbog povreda koje su nam nanete. Možda nas bes previše često navodi da pogrešno protumačimo nesrećne slučajeve kao prestupe, da pripišemo krivicu bez odgovarajućih osnova, da izričemo prekore koji ne odgovaraju prestupima. Ovo su, u svakom slučaju, instrumentalni troškovi koje moramo da tretiramo kao protivtežu motivacionim koristima besa kao reakcije na povredu.

Vredi naglasiti da ni veza između emocija koje dopunjuju motivaciju i ispravnog delanja, ni veza između emocija koje pomućuju rasuđivanje i pogrešnog rasuđivanja nisu neminovne. Neko može biti besan zbog uvrede koja mu je naneta, pa ipak isuviše uplašen da bi izrekao zasluženi prekor, ili neko može biti prijatelj sa optuženim u krivičnom suđenju i ipak ga ispravno osuditi kao krivog. Instrumentalni značaj emocija nije u tome što nas one *prisiljavaju* da delamo ispravno ili rasuđujemo loše, već

u tome što nas *predisponiraju* da to činimo. Imam razloga da kultivšem emocije koje dopunjavaju motivaciju jer me čine sklonim da učinim pravu stvar; i imam razlog da potiskujem emocije koje zamagljuju rasuđivanje jer me one čine sklonim da donosim ishitrene i jednostrane sudove o onome što treba da učinim.

Stoga emocije mogu biti podvrgnute racionalnoj proceni bilo reprezentacionalno, na osnovu epistemičkog opravdanja za njihove konstitutivne misli, ili praktično, na osnovu intrinzične ili instrumentalne vrednosti. Kakav je odnos između ove dve vrste procene?

U standardnom slučaju, one su komplementarne i podržavaju jedna drugu. Strah je reprezentacionalno opravdan kada je opasnost na pomolu, a praktično koristan jer me navodi na beg; saosećanje je reprezentacionalno prikladna reakcija na tuđu patnju, a praktično je vredno u meri u kojoj motiviše na delanje u pravcu sprečavanja patnje. Ali ponekad načini ocenjivanja dolaze u sukob, kao u primeru sa spasiocima. Ovde izgleda racionalno za Tima da potisne svoj epistemički opravdan strah u cilju jasnog razmišljanja tokom akcije spasavanja, iako bi, u slučaju da ga strah ipak obuzme, bilo čudno opisati njegovu reakciju kao iracionalnu. Ima takođe i slučajeve u kojima je jedna emocija epistemički neopravdana ali instrumentalno od pomoći: Grinspen daje primer “samouverenosti zasnovane na ponosu, osećanju da smo dorasli svakom zadatku” (1988, str. 147). Nesumnjivo, ima situacija u životu u kojima je izuzetna prednost osećati se samouvereno,

¹ Citirano iz Aristotel, *Nikomahova etika* (Zagreb: Globus, 1988), preveo Tomislav Ladan.

bez obzira na to da li naša dotadašnja dostignuća zaista opravdavaju to osećanje. Ako bih pretvarajući se pred samim sobom da su moja dostignuća impresivnija nego što jesu, mogao da generišem samopouzdanje koje mi treba da uspem u poduhvatu koji je preda mnom, može biti sasvim racionalno da to i učinim. Iako i u ovom slučaju teško da bih mogao biti optužen za iracionalnost ako bih umesto toga svoje samopouzdanje odredio prema svojim prethodnim dostignućima.

Možda zato što emocije u nekim pogledima nalikuju verovanjima a u drugim delanju, možemo biti rastrzani između reprezentacionih i praktičkih načina ocenjivanja. Kako god bilo, čini se jasnim da kriterijumi obe vrste tipično, i s pravom, utiču na naše pokušaje da ocenimo racionalnost naših emocija.

RAZLOZI ZA LJUBAV

Kada smo se ovako opremili modelom racionalnosti emocija uopšte, razmotrimo posebno racionalnost ljubavi. Jer ljubav je emocija neobične vrste. Većina emocija, kao što smo videli, konstituisana je delimično mislima o svojim objektima: to što imam misao o nečemu kao o opasnom ili nepravičnom ili ugroženom, neophodan je uslov za imanje emocije straha ili ogorčenosti ili saosećanja. Međutim, kao što je svojevremeno pisao Hemlin, ljubav je emocija bez takve konstitutivne misli. Nema misli ili verovanja koje kao neophodan uslov moram imati o jednom objektu (izuzev, možda, verovanja da on postoji) da bih ga voleo:

Čini mi se da voleti nekog ili nešto nije nespojivo sa, na primer, nemanjem pošto-

vanja za to, uviđanjem da je to neukusno, ili uočavanjem da to ima niz loših osobina koje nadmašuju one dobre... Suočeni sa tim, teško da možemo misliti o nekom posebnom verovanju koje ljubavnik mora imati o onome što voli, ili pak o bilo kom načinu na koji ljubavnik mora videti ono što voli. (Hamlyn, 1978, str. 13; kurziv u originalu)

Prihvatiti tu tvrdnju o ljubavi zahteva odbacivanje onoga što se ponekad naziva kognitivističkom teorijom emocija. Prema kognitivističkoj teoriji, emocije su *po definiciji* delimično konstituisane mislima o svojim objektima. Prema tom modelu, prosto nema smisla govoriti o emocijama bez konstitutivnih misli. Suočeni sa Hemlinovim primedbama o ljubavi, odlučni branioci kognitivističke teorije imaju dve opcije. Prva je – prihvatiti da ljubavi nedostaje konstitutivna misao, ali poreći da je ljubav emocija. To je opcija koju Hemlin sa lakoćom otpisuje:

Nije ubedljivo braniti bilo koju teoriju emocija koja ljubav i mržnju smatra izuzecima, tvrdeći da one u krajnjoj liniji nisu emocije. Čuo sam da se o tome govori, ali mi to izgleda kao očajnički potez. Ako ljubav i mržnja nisu osećanja, šta jeste? (Hemlin, 1978, str. 5)

Druga opcija je – prihvatiti Hemlinov izazov da se identifikuje “posebno verovanje koje ljubavnik mora imati u vezi sa onim što voli”. Najizgledniji i najpopularniji kandidat za takvo verovanje jeste verovanje ili misao da je pred-

met ljubavi izvrstan, pun vrline ili vredan.² Po ovom gledištu, bilo bi neshvatljivo reći da neka osoba voli nešto a da pri tom ne veruje i ne razmatra misao da je to nešto izvrsno.

Ali iako to može biti izgledan kandidat za konstitutivnu misao ljubavi, ipak je vrlo neubedljivo. Nema ničeg naročito izvrsnog, vrlog ili vrednog u vezi sa mnogim stvarima koje većina nas voli, niti bi trebalo da se pretvaramo da je drugačije kako bismo održali svoju ljubav prema njima. Nemam nikakvih iluzija u vezi sa mnoštvom nedostataka filma *Velika jeza*. To nije izvrstan film, nije ni značajan ni ambiciozan, ni revolucionaran; nema kinematografskih dostignuća koja nikada ne bi bila dostignuta da on nije bio snimljen, prepun je klišeja i melodrame, a gluma u najboljem slučaju varira u kvalitetu. Pa ipak, to je film koji volim. Volim ga uprkos njegovim nedostacima, možda čak i zbog njih, ali svakako ne zato što ih poričem.

Ako je to istina za nežive predmete, čini se da je još istinitije za ljubav prema ljudima. Ljubav roditelja prema deci, izuzetno dubok i čvrst oblik ljubavi, ne zavisi od bilo kakve misli o dečjim kvalitetima. Mnogi roditelji, naravno, imaju preuveličano viđenje sposobnosti sopstvene dece, ali to je samo primer za načine na koje emocije mogu zamagliti rasuđivanje, a ne dokaz za gledište da ljubav logički zahteva misli o izvrsnosti. Ima mnogo roditelja koji jasno uviđaju da im deca nisu ništa bistrija, pristojnija, hrabrija, lepša, atletsija, ni talentovanija od proseka, ali ih ipak bezuslovno vole.

Iz tih razloga sve se češće odbacuje ideja da ljubav uključuje konstitutivnu misao da je njen predmet izvrstan ili vredan. Evo, na primer, novijih zaključaka na tu temu, koje iznose Hari Frankfurt i Ejmon Kalan:

Sasvim je moguće da osoba bude podstaknuta da voli nešto a da ne primećuje vrednost tog nečega, ili da ne bude ni najmanje impresionirana tom vrednošću, ili uprkos tome što uviđa da zaista nema ničeg naročito vrednog u tome. Čak je moguće i da osoba voli nešto uprkos tome što uviđa da je inherentna priroda toga što voli u stvari iz temelja loša. (Frankfurt, 2004, str. 38)

Mi bez stida volimo sasvim obične mačke i pse, osrednje knjige, trivijalne poslove, ružne kuće sa neupečatljivim dvorištima, povrhu naših savršeno običnih prijatelja, rođaka i ljubavnika... Onaj ko voli može biti savršeno svestan skromne vrednosti koju predmet njegove ljubavi ima u širem kontekstu a da mu ta pomisao ne umanjí ljubav. (Callan, 2006, str. 526)

Kao Hemlin, i ja mislim da pravi put za izlaženje na kraj sa ovim činjenicama o ljubavi nije to da se porekne da je ljubav emocija, već je to da se odbaci kognitivistička teorija koja zahteva da sve emocije imaju svoje konstitutivne misli. Većina emocija, nema sumnje, jeste delimično konstituisana i mislima o svojim objekti-

2 Dejvid Velemena, na primer, smatra da je esencijalno za ljubav "to što ona spušta naš emocionalni gard prema objektu, prepoznajući njegovu neuporedivu vrednost kao cilja samog po sebi" (Velleman, 2006, str. 99)

ma, ali izvestan broj nije takav; ljubav pripada potonjima.

Ako je to tačno, onda to ima značajne implikacije za racionalnost ljubavi. To znači da mi ne možemo vrednovati svoje ljubavi koristeći reprezentacionalni način procene. Pošto ljubav nema konstitutivnu misao, pitanje epistemičke potvrde naprosto se ne postavlja. Nema ničeg što bi moglo biti istinito o bilo kojoj od stvari koje volim, a što bi načinilo moju ljubav prema njima reprezentacionalno neprikladnom. Jedini način vrednovanja koji se može primeniti na pitanja ljubavi, ili bilo koje druge emocije kojoj nedostaje konstitutivna misao, jeste praktički način.

To onda znači da je jedan uobičajeni podskup argumenata za i protiv patriotizma pogrešno postavljen. Neće vredeti da branimo patriotizam ističući dostignuća i vrline jedne zemlje, ili da ga napadamo ističući njene neusphe i mane. To je analogno odbrani ljubavi prema svojoj deci isticanjem njihovog uspeha u školi. Kao što voleti decu koja imaju dobar uspeh u školi nije ništa racionalnije nego voleti onu koja su loša u školi, isto tako voleti zemlje sa slavnom istorijom nije ništa racionalnije nego voleti zemje sa istorijom koja nije slavna. (To je pomalo uprošćeno: moža ima *praktičnih* konsideracija koje čine ljubav prema, na primer, mirnim i prosperitetnim zemljama racionalnijom od ljubavi prema ratom rastrzanim i osiromašenim zemljama, u meri u kojoj je uvek bolno videti ono što volimo u lošem stanju. Poenta je u tome da bi neka takva priča o praktičnoj ceni i dobiti morala biti ispričana kako bi se dostignuća i neuspesi jedne zemlje učinili relevantnim za racionalnost ljubavi

prema njoj. A, zapravo, sumnjam da praktične konsideracije te vrste nose i približnu težinu u racionalnom rasuđivanju o patriotizmu kao praktične konsideracije koje se ne odnose na nacionalne karakteristike.)

Stoga su razlozi za ljubav nužno praktični po prirodi. Kako bismo odredili da li treba da budemo patrioti, ne treba da pitamo kakve su nam zemlje, već treba da pitamo kakvi mogu biti intrinzični i instrumentalni dobici i gubici od ljubavi prema svojoj zemlji. U naredna tri dela idenitifikujem dve prednosti i jednu manu patriotske vezanosti. Ne tvrdim da su to sve njene prednosti i mane, ali smatram da su u pitanju konsideracije od središnjeg značaja za ocenjivanje njene praktične vrednosti.

PODSTICAJ ZA GRAĐANSKU DUŽNOST

Primetili smo već da pored ostalog emocije mogu biti instrumentalno korisne i kao dopuna naše motivacije da učinimo ono što treba. Ljubav prema svojoj zemlji se može uverljivo videti kao ono što omogućava korist upravo te vrste: patriotsko osećanje dopunjuje motivaciju građana da ispunjavaju svoju građansku dužnost.

Argument za tu instrumentalnu korist najbolje funkcioniše ako pretpostavimo dve stvari. Prvo, zemlja za koju su patrioti vezani jeste suverena država, tako da je nacionalna zajednica koekstenzivna sa političkom zajednicom. Drugo, suverena država o kojoj je reč jeste liberalna demokratija, tako da se o građanskoj akciji koja je neophodna da se ta država održi može razložno misliti kao o moralnoj dužnosti građana. Jednom kad prihvatimo te pretpostavke, logika argumenta je jasna. Građani imaju niz obaveza

prema svojim političkim zajednicama, od kojih su neke prilično tegobne i u sukobu sa njihovim drugim interesima. Prema tome, postoji opasnost da će oni biti neadekvatno motivisani za ispunjavanje tih obaveza. Ali ako je njihova politička zajednica nacionalna zajednica koju vole, onda su oni emocionalno investirani u njenu dobrobit i stoga imaju snažan dodatni motiv da učine ono što treba.

310 Ovaj argument ubedljivo brani Kalan (Callan, 1997; 2006). Prednost koju uživaju patrioti, primećuje on, sastoji se u tome da "njihova ljubav prema svojoj zemlji zamagljuje distinkciju između ličnog interesa i interesa njihovih zemljaka, tako da im aktivna podrška izgradnji pravednih institucija ne pada tako teško" (Callan, 2006, str. 543). Patriotima je naprosto lakše da se žrtvuju i plaćaju ono što članstvo u političkoj zajednici od njih zahteva. Zahtevi pravde su takvi kakvi su, bez obzira na to šta osećamo prema uživaocima naših pravednih dela; ali što više volimo te uživaoce, to nam manje naša pravedna dela izgledaju kao žrtva. Kada pripadnici zajednice koju volimo žive u bedi, to ne može da nas ne pogodi, tako da čineći ono što je neophodno da ih oslobodimo bede, mi istovremeno i sebe oslobađamo nelagode zbog njihove patnje. Naravno, bili bismo moralna čudovišta kada bi ovo bio naš *razlog* za delanje u tom slučaju: poenta nije u tome da nas naša emocionalna nelagoda snabdeva dobrim razlogom za delanje u cilju smanjivanja bede, ona nam samo pomaže da prevaziđemo slabost volje koja nas može sprečiti da uradimo ono za šta već imamo dobrog razloga da to učinimo.

Vajt takođe naglašava instrumentalnu korist od patriotskog osećanja:

U jednoj liberalnoj demokratiji mora se naći neki način da se dovoljno veliki broj građana motiviše da izabere redistribuciju, naročito tamo gde je ona direktno protiv njihovog finansijskog interesa. Ako se oni osećaju delom iste zajednice kao i oni kojima treba pomoć, emocionalne veze sa njima mogu pretegnuti nad uskogrudom brigom o koristi i šteti. Nacionalno osećanje može pomoći da se stvori ta veza. (White, 1996, str. 331)

To što ona funkcioniše kao podsticaj za ispunjavanje građanske dužnosti, realna je i važna korist od patriotske vezanosti u liberalnim demokratijama. Postoji, međutim, i opasnost od preuveličavanja te koristi. Nasuprot onome što ponekad tvrde zastupnici patriotskog obrazovanja, nije ni najmanje očito da je liberalnim demokratijama *neophodno* patriotsko građanstvo da bi se omogućili stvaranje pravednih institucija ili pravična raspodela bogatstva. Na primer, dopunski motivi nisu uvek neophodni da podstaknu građane da čine svoju građansku dužnost: neki će činiti žrtve koje pravda zahteva naprosto zato što to pravda zahteva. Takođe, pored patriotizma ima još vrsta dopunske motivacije na raspolaganju, koje mogu pomoći građanima u ispunjavanju njihovih obaveza prema zajednici. Mnogi od nas, na primer, podstaknuti su da uzmu učešća u raspodeli bogatstva ne toliko patriotskim osećanjem, koliko strahom od zakonskih posledica izbegavanja poreza. Ljubav prema svojoj zemlji, stoga, nije *jedina* sila sposobna da građane primora da ispunje svoju građansku dužnost; ali činjenica da je ona jedna od takvih sila, svakako predstavlja razlog u njenu korist.

IZVOR UŽIVANJA

Patriotizam ima i instrinzičnu vrednost. Ljubav prema svojoj zemlji, kao i ljubav prema bilo čemu drugom, intrinzično je vredna jer joj je svojstveno da predstavlja izvor uživanja. Džon Vilson uočava intimnu konceptualnu vezu između ljubavi i uživanja:

Fundamentalna i jednostavna ideja [ljubavi] jeste u tome da uživamo u njenom objektu; i stoga smo (pošto to ne možemo činiti sve vreme na neposredan, praktičan način) snažno povezani sa njim u svom umu i srcu, tragama za njim, i želimo da ga sačuvamo (možda samo zato da bismo se osigurali da ćemo pouzdano uživati u njemu). Otprilike, mogli bismo da kažemo da voleti nešto jednostavno znači imati relativno stalan intenzitet želje za tim i vezanosti za to. (Wilson, 1995, str.14)

Patrioti su ljudi koji uživaju u svojoj nacionalnoj zajednici i zemlji na kojoj se ona nalazi. Oni se raduju srodnosti sa svojim zemljacima i naslađuju zvukom svog maternjeg jezika; oni slave uspeh svojih sportista na međunarodnim sportskim takmičenjima i uticaj svojih umetnika na svetску kulturu; oni se dive lepoti prirodnog krajolika svoje zemlje i veličanstvenosti njenih arhitektonskih znamenitosti. Kako kaže Brighouse: “Čini se da osećaj identifikacije sa zemljacima i u širem smislu sa svojom zemljom zaista pomaže mnogim ljudima da osmisle svoju okolinu, pomaže im da se u nju uklope, i omogućava im da se osećaju dobro” (Brighouse, 2006, str.107).

Ovde je korist opet realna, ali je ne treba precenjivati. Iz činjenice da patriotizam može

da nas učini srećnim ne sledi da naša sreća zavisi od njega. Postoji milion stvari – osoba, zajednica, institucija, ideala, zanimanja, sportova, knjiga, zgrada – u koje možemo uložiti i ulažemo svoju ljubav, i nema nikakvog razloga za mišljenje da su zemlje objekti ljubavi koji pružaju više zadovoljstva, pouzdanosti ili identitetske stabilnosti nego mnogi drugi objekti. Sa gledišta intrinzične vrednosti ljubavi bitno je to *da* volimo, a ne to šta volimo. Brighausov zaključak je ovde svakako ispravan:

Nacionalna identifikacija, međutim, nije jedini izvor blagostanja: ona nije esencijalna na način na koji slutim da identifikacija sa svojom porodicom jeste, bar za većinu ljudi. Ona je pre kao entuzijazam za neki poseban sport, ili neku posebnu vrstu muzike; ona realno doprinosi osećaju blagostanja jedne osobe, ali kada je ne bi bilo, ta osoba bi je mogla zameniti nekim drugim entuzijazmom ili težištem identiteta. (Brighouse, 2006, str. 107)

311

PREPREKA GRAĐANSKOM RASUĐIVANJU

S druge strane, patriotska identifikacija ima bar jedan bitan nedostatak. Ona igra negativnu instrumentalnu ulogu koju smo već uočili: naime, ometa ljude u ispunjavanju njihovih dužnosti, pomućujući njihovo rasuđivanje o onome što treba da učine. Konkretno, ljubav prema zemlji ometa građansko i političko rasuđivanje građana.

Argument u korist ovog instrumentalnog nedostatka takođe najbolje funkcioniše pod pretpostavkom da je zemlja za koju smo patriotski vezani liberalna demokratska nacionalna

država. Od građana demokratskih država se zahteva da biraju vlade i drže ih odgovornim, da preispituju domaće i inostrane politike koje se sprovode u njihovo ime i glasaju ili protestuju protiv onih politika koje smatraju nepromišljenim ili nepravednim. Građani mogu ispuniti te zahteve samo ako održe neku kritičku distancu prema svojim političkim predstavnicima i institucijama, ako su u stanju da se dovoljno odmaknu od državnih politika da mogu da ih ocene racionalno i objektivno. U kontekstu nacionalnih država, patriotizam radi protiv očuvanja kritičke distance jer su delovanja države istovremeno i delovanja nacije, na koju su patrioti predisponirani da gledaju u povoljnom svetlu. Pošto se patrioti nadahnjuju svojom državom i žele joj blagostanje, skloni su da ispuste iz vida njene nedostatke i neuspehe u svom entuzijazmu da proslave njene vrline i postignuća. Kako je rekao Viljam Blejk: “Ljubav je za mane uvek slepa/ Ka radosti uvek sklona” (Blake, 1988, *How to Know Love from Deceit*).

Ovde se ne tvrdi da je ljubav prema zemlji pristrasnija nego druge ljubavi, reč je o tome da su posledice te pristrasnosti ozbiljnije u ovom nego u drugim slučajevima. Obično nije naročito važno ako ne obraćam pažnju na mane mog omiljenog romana, restorana ili nastavnika. Ali je i te kako važno ako sam neobazriv prema manama svoje zemlje, jer to konpromituje moje političko rasuđivanje. Mi smo svi odgovorni za prepoznavanje i suprotstavljanje nepravednim nacionalnim politikama i institucijama, te bi stoga svi trebalo da prepoznamo opasnost emocionalne vezanosti koja ometa našu sposobnost da činimo to.

U obazrivoj odbrani Aristotelove tvrdnje da su emocije “ona osećanja koja menjaju ljude u toj meri da utiču na njihovo rasuđivanje”, Stiven Lejton identifikuje više načina na koje naše emocije utiču na naše mišljenje (Leighton, 1996). Jedan način je to što nas podstiču da dopustimo mogućnost sumnje ili se suzdržimo od nje, u slučajevima kada su relevantni dokazi dvosmisleni. Tako, “s obzirom na težnju ljubavi ka koristi onoga što se voli, tamo gde je situacija nejasna, skloni smo da tumačimo stvari na način koji odgovara onome što volimo” (Leighton, 1996, str. 210-211). Drugi način je to što uspostavlja okvire očekivanja koji nas navode da pogrešno opažamo i razumemo. Težnja onog ko voli da se fokusira na kvalitete onoga što voli, postavlja očekivanje da će to biti vredno zasluge. Što strastvenije nešto volimo, to je izglednije da će ovo pozitivno očekivanje, pre nego relevantni dokazi, odrediti kako to vidimo:

Stoga može postojati mnoštvo različitih razloga zašto oni koji vole mogu pogrešno rasuđivati čak i u svetlu neoborivih dokaza koji govore suprotno. Ono što prihvataju, oni pogrešno tumače. U meri u kojoj nastavlja da prihvataju, nastavlja i sa pogrešnim tumačenjem. Kroz toplinu i ishitrenost, te emotivno iščekivanje, oni prestaju da razmatraju ostale dokaze, i umesto toga vide celu stvar u okvirima onoga što su već prihvatili i odredili. (Leighton, 1996, str. 215-216)

Živopisan prikaz kako ljubav prema zemlji upravo služi da pomuti građansko rasuđivanje

američkih patriota nedavno je dao Ričard Miller (Miller, 2007). Čak i tamo gde američki patrioti priznaju da je “imperijalna bahatost pratila američko prisustvo u svetu”, kaže Miller, oni su i dalje vrlo skloni da tumače tu bahatost kao žaljenja vredno i nenormalno odstupanje od američkog “u osnovi razumnog i humanog karaktera”, i povezuju je samo sa sadašnjom administracijom, uprkos brojnim dokazima da se svaka administracija već decenijama upušta u “inostrane poslove koji unapređuju moć SAD bez obzira na ogromnu cenu koju to ima po strance u zemljama u razvoju”, te da pogrešno i naivno pretpostavljaju da mogu jednostavno ispraviti problem glasanjem za nekog drugog na sledećim izborima (Miller, 2007, str. 10-14). I zbog ružičastih naočara kroz koje vide svoju zemlju oni katastrofalno sporo prepoznaju i suprotstavljaju se svakoj novoj manifestaciji imperijalne bahatosti: “Suočeni sa istrajnim spoljopolitičkim establišmentom koji odlučno primenjuje američku moć, amnezija, fantaziranje i nepažnja [američkih patriota] garantuju da će opozicija biti u stanju da se formira tek pošto je velika šteta već načinjena” (Miller, 2007, str. 14).

Kalan prilično neuspešno kritikuje tvrdnju da patriotizam pomućuje građansko rasuđivanje. On priznaje da su “nedostaci voljenog objekta, uključujući i one koji zaslužuju moralnu osudu, često izostavljeni” zbog ljubavi koja podrazumeva da voljeni objekat napreduje (Callan, 2006, str. 530). On priznaje i da nas to može navesti na sledeći misaoni niz:

Već sam rekao da je jedna poznata slabost ljubavi naša sklonost da izgubimo istinitu

sliku voljenog objekta onda kada je njegova vrednost ozbiljno kompromitovana, i pozvao sam se na primer roditelja koji smišlja neverovatne izgovore za svoje dete koje je počinilo neko teško zlo delo. Može se pretpostaviti da su u izvesnim uslovima patrioti pogođeni sličnom sklonošću ka kognitivnoj distorziji, i odatle se može zaključiti da su nepatrioti u boljem stanju da vide domaću nepravdu onakvom kakva jeste. Možda su oni bliski ravnodušnim, nepristrasnim porotnicima na krivičnom suđenju, a ne roditeljima optuženog koje su obuzele emocije. (Callan, 2006, str. 542-543)

Ali, kaže Kalan, bila bi greška pretpostaviti te stvari i izvući te zaključke. Zašto? Zato što “ne možemo pretpostaviti da će nepatrioti uopšte biti adekvatno zainteresovani za razlučivanje pravednosti od nepravde domaćih institucija. Onome ko ne mari za svoju zemlju nedostaje jedan uobičajen motiv za brigu o tome da li su njene političke institucije pravedne” (Callan, 2006, str. 543). Patrioti mogu biti skloni “samoobmani koja prikriva ono što je sramno”, ali nepatrioti su skloni političkoj apatiji, što znači da nemamo “nikakvih osnova da pretpostavimo da patrioti u bilo kakvom opštem smislu zaostaju za nepatriotima u identifikovanju domaće nepravde” (Callan, 2006, str. 543).

Problem sa tim prigovorom je u tome što on ne uspeva da postigne ono čemu teži. On ne podriva ni pretpostavku da su patrioti podložni kognitivnom izvrtanju pod nepravdanim uslovima, ni zaključak da su nepatrioti

sposobniji da vide domaće nepravde onakvim kakve su. To da nepatrioti imaju jedan motiv manje nego patrioti da ispune svoju građansku obavezu i paze na pravednost nacionalnih institucija sasvim je spojivo sa njihovom boljom sposobnošću da uoče nepravde kada uistinu paze. Kalanov prigovor nam ne daje razloga da sumnjamo u to da su patrioti ometeni u svom građanskom rasuđivanju; on nas samo podseća na činjenicu da oni imaju poseban podsticaj da ispune svoju građansku dužnost.

Patriotska vezanost pomućuje političko rasuđivanje, i to može imati ozbiljne posledice za one koji se nalaze na udaru nepravednih nacionalnih institucija i politika. Ali, kao i u slučaju naše dve prednosti, treba da se čuvamo da ne preuveličamo ovaj nedostatak. Već smo primetili da veza između emocija koje pomućuju rasuđivanje i pogrešnih sudova nije nužna: moguće je da volim svoju zemlju i pri tom jasno prepoznajem njene mane, kao što je moguće da volim “Veliku jezu”, a da se pri tom ne obmanjujem u vezi sa umetničkim dostignućima tog filma. I možda pretnja “istinitom opažanju” može biti ublažena tako što ćemo ljudima skrenuti pažnju na nju: upravo imajući to na umu, neki zagovornici patriotskog obrazovanja naglasili su da oni žele da se u školama promovise upravo “kritički patriotizam” (vidi, na primer, Merry, 2009). Ali, pošto voleti nešto naprosto uključuje sklonost da to vidimo u povoljnom svetlu, bilo bi neubedljivo pretpostaviti da skretanje pažnje patriotima na opasnost od pomućivanja građanskog rasuđivanja može biti dovoljno da se problem eliminiše.

TREBA LI DA PROMOVIŠEMO PATRIOTIZAM U ŠKOLAMA?

Ovo su dakle konsideracije koji imaju neposrednog značaja za praktičku racionalnost patriotizma. Kako ih možemo izvagati?

Jasno je da suprotstavljajući pomenute prednosti navedenom nedostatku ne poredimo slično sa sličnim. Nema jedinice mere kojom se pomućivanje rasuđivanja može precizno sameiriti sa podsticajima na građansku dužnost ili izvorima zadovoljstva. Ne možemo numerički odrediti vrednost patriotske vezanosti, sabirajući dobitke i gubitke i oduzimajući njihove sume.

Pa ipak, praktična racionalnost zavisi od naše volje i sposobnosti da izvagamo različite konsideracije: značajna konsideracija jedne vrste s pravom nadjačava trivijalnu konsideraciju druge vrste. Problem je ovde u tome što relevantne konsideracije izgledaju previše uravnoteženo. Nijedna od njih nije previše značajna: patriotizam nije *jedini* način motivisanja građana da ispune svoju građansku dužnost, niti je *nužan* konstituent blagostanja, i on ne mora *neizostavno* rezultirati greškama u građanskom rasuđivanju. Niti je ijedna od njih trivijalna: imamo autentičan i značajan interes da motivišemo građansku akciju, da formiramo veze zasnovane na ljubavi i da čuvamo objektivnost građanskog rasuđivanja. Dakle, i dobitci i nedostaci patriotske vezanosti imaju umerenu težinu, preveliku da bi se olako odbacili a premalu da bi pretegnuli nad konsideracijama sa druge strane.

Pitanje poželjnosti patriotizma u tom smislu ostaje otvoreno. Nemamo na raspolaganju nikakva racionalna sredstva da pokažemo da njegove prednosti odnose prevagu nad njegovim nedostatkom, ili da važi *obratno*. To ne znači

da kao pojedinci treba da se suzdržimo od suda u vezi sa tim pitanjem: ima mnogo otvorenih pitanja u sferi politike, morala i religije o kojima je nužno ili barem korisno da se opredelimo, priznajući pri tom da se u druga gledišta, koja su suprotstavljena našem, može racionalno verovati. Šta činiti sa iskrom nacionalnog osećanja, ugušiti je ili razgoreti u plamen ljubavi, realna je praktična dilema za mnoge od nas, i smer delanja za koji ćemo se odlučiti s pravom se bira na osnovu naše najbolje procene relevantnih praktičnih konsideracija. Kao pojedinci, dakle, možemo razložno doneti sud da je patriotizam dobar ili loš; ali ne znamo i ne možemo pokazati da je to zaista tako.

Sada smo u poziciji da odgovorimo na naše pitanje iz naslova: u meri u kojoj smo posvećeni racionalnom obrazovanju emocija, zastupanju emocionalnog prilagođavanja samo u onim slučajevima u kojima možemo učenicima ponuditi dobre razloge za to prilagođavanje, ne bi trebalo da promovišemo patriotizam u školama. Možemo objasniti učenicima prednosti patriotske vezanosti, ali, pošto ta vezanost ima i nedostatak skoro jednake snage, to se neće smatrati dovoljnim razlogom da oni postanu patrioti. Pretvarati se da je drugačije, stvarati kod učenika lažni utisak da koristi od patriotizma rešavaju problem njegove poželjnosti, znači upasti u onu vrstu poluracionalnog emocionalnog obrazovanja koje pretenduje da se zasniva na razumu, dok istovremeno zahteva od nastavnika da "biraju, preuveličavaju, zaboravljaju, mitologizuju, fikcionalizuju i lažu" (Archard, 1999, str. 166).

Možda će se prihvatiti da posvećenost racionalnom emocionalnom obrazovanju zahte-

va sud o patriotizmu, ali je tu moguć prigovor da to treba da nas upozori na neprikladnost racionalnog emocionalnog obrazovanja kao takvog. Ako ne možemo da promovišemo patriotizam zbog pretnje koju on predstavlja po objektivno rasuđivanje, zar nas to ne navodi na zaključak da iz istog razloga nećemo moći da promovišemo *bilo koju* vrstu veze zasnovane na ljubavi iz istog razloga? Zaista, ako prihvatimo Aristotelovu tvrdnju da *sve* emocije "menjaju ljude tako što utiču na njihovo rasuđivanje", zar nećemo biti dužni da se u potpunosti suzdržimo od promovisanja emocija, zbog toga što su sve potencijalne koristi od jedne emocije nadjačane manom koja dovodi njihovu poželjnost u sumnju? Nije li racionalno obrazovanje emocija, kakvim sam ga opisao naprosto previše strog standard za odabir prihvatljivih emocija?

Nije. Nema nikakvog razloga da pretpostavimo da će cena pomućivanja rasuđivanja koje emocije izazivaju uvek podrivati njihovu poželjnost. Vrednost ljubavi prema svojoj zemlji je nesigurna jer i prednosti i mane nose umerenu težinu. U drugim slučajevima vezanosti zasnovane na ljubavi prednosti su mnogo veće: kao što smo već primetili, opasnosti od neobraćanja pažnje na mane mog omiljenog romana, restorana ili nastavnika su zanemarljive. Što se tiče drugih emocija, kod kojih se konsideracijama praktične racionalnosti pridružuju i one reprezentacionalne racionalnosti, ima još manje razloga za brigu da ćemo biti u stanju da demonstriramo poželjnost emocionalnih reakcija. Iako postoje situacije u kojima se ovi načini ocenjivanja međusobno sukobljavaju, obično je i reprezentacionalno i praktično

korisno da se bojimo onoga što je opasno, budemo ogorčeni zbog onoga što je nepravilno i saosećamo sa onima koji pate.

Kriterijum dokazive poželjnosti svakako ima snagu: ako je ne bi imao, bio bi nam od slabe koristi kao sredstvo za razlikovanje emocija koje treba podržati od onih koje ne treba. Ali on nije tako strog da po njemu sve emocije upadaju u drugu kategoriju. Ima mnogo emocionalnih vezanosti i reakcija čije koristi očigledno nadjačavaju njihove mane i koje se kod učenika mogu kultivirati sa dobrim razlozima. Patriotizam, međutim, nije jedna od njih.

Kako, dakle, škole treba da se odnose prema patriotizmu? Sasvim očigledno, argument koji sam izneo protiv njegovog promovisanja takođe služi i kao argument protiv njegovog suzbijanja. Ako je tačno da su prednosti i mane patriotizma takve da nijedna od njih ne rešava pitanje njegove poželjnosti, nemamo ništa veće pravo da učenike odvrćemo od patriotizma nego da im ga namećemo.

Još jedna mogućnost bilo bi to da škole usvoje politiku izbegavanja, da zaobilaze ovu temu u lekcijama i usmeravaju diskusiju ka manje problematičnim pitanjima kada se učenici raspituju o patriotizmu. Ali malo toga govori u korist te strategije. Patriotsko osećanje je očigledno igralo i još uvek igra bitnu ulogu u nacionalnim i internacionalnim odnosima. Ogromni delovi istorije i dobar deo savremenog političkog diskursa bili bi nerazumljivi u odsustvu nekog razumevanja patriotskog osećanja i nacionalističkog opredeljenja. Štaviše,

malo koji učenik će proći kroz život a da u nekom trenutku ne oseti snagu patriotskog osećanja, ili pritisak drugih da razvije to osećanje. Stoga neće pomoći da škola prosto izbegava tu temu, da se odrekne odgovornosti da učenike opremi razumevanjem patriotizma i sposobnošću da donesu razložnu odluku o njegovoj vrednosti.

Mislim da je jedini odbranjeni pristup patriotizmu u školama – predavati ga kao kontroveržno pitanje. Drugde sam već tvrdio (Hand, 2007; 2008) da predavati nešto kao kontroveržno znači prepoznati i razmatrati različite moguće odgovore na jedno pitanje a da se pri tom ne podrži nijedan od njih. Temu bi tako trebalo predavati onda kada se “o njoj mogu zastupati suprotstavljena gledišta koja nisu nerazumna” (Dearden 1981, str. 38). Pošto nije nerazumno prihvatiti patriotsku vezanost zbog podsticaja koje ona daje građanskoj dužnosti ili je potiskivati zato što pomućuje građansko rasuđivanje, poželjnost patriotizma je upravo tema koju treba predavati kao kontroverznu. Naša dužnost kao edukatora nije da zastupamo jednu od pozicija u raspravi o patriotizmu, a još manje da tu debatu ignorišemo: naša je dužnost da učenike upoznamo, što je nepristrasnije moguće, sa prednostima i neodstatkom ljubavi prema svojoj zemlji, i da ih ohrabrimo da sami odluče kako da izađu na kraj sa ovim aspektom svog emocionalnog života.

Izvor: *Political Studies*, 2011, Vol 59, 328–347.

REFERENCE

- Archard, D. (1999) 'Should We Teach Patriotism?', *Studies in Philosophy and Education*, 18 (3), 157–73.
- Aristotle (1999) *Nicomachean Ethics*, prevod W. D. Ross. Kitchener: Batoche Books.
- Aristotle (2004) *Rhetoric*, trans. W. Rhys Roberts. New York: Courier Dover Publications.
- Ben-Porath, S. (2006) *Citizenship under Fire: Democratic Education in Times of Conflict*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Ben-Porath, S. (2007) 'Civic Virtue out of Necessity: Patriotism and Democratic Education', *Theory and Research in Education*, 5 (1), 41–59.
- Blake, W. (1988) 'How to Know Love from Deceit', in D. V. Erdman (ed.), *The Complete Poetry and Prose of William Blake*. New York: Anchor Doubleday, p. 472.
- Brighouse, H. (2006) 'Should Schools Teach Patriotism?', in H. Brighouse (ed.), *On Education*. London: Routledge, pp. 95–114.
- Callan, E. (1997) *Creating Citizens*. Oxford: Clarendon Press.
- Callan, E. (2006) 'Love, Idolatry and Patriotism', *Social Theory and Practice*, 32 (4), 525–46.
- Dearden, R. F. (1981) 'Controversial Issues and the Curriculum', *Journal of Curriculum Studies*, 13 (1), 37–44.
- Frankfurt, H. G. (2004) *The Reasons of Love*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Galston, W. (1991) *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Diversity in the Liberal State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenspan, P. (1988) *Emotions and Reasons*. New York: Routledge.
- Gutmann, A. (2002) 'Civic Minimalism, Cosmopolitanism and Patriotism: Where does Democratic Education Stand in Relation to Each?', in S. Macedo and Y. Tamir (eds), *Moral and Political Education, Nomos XLIII*. New York: New York University Press, pp. 23–57.
- Hamlyn, D.W. (1978) 'The Phenomena of Love and Hate', *Philosophy*, 53 (Jan), 5–20.
- Hand, M. (2007) 'Should We Teach Homosexuality as a Controversial Issue?', *Theory and Research in Education*, 5 (1), 69–86.
- Hand, M. (2008) 'What Should We Teach as Controversial? A Defence of the Epistemic Criterion', *Educational Theory*, 58 (2), 213–28.
- Leighton, S. (1996) 'Aristotle and the Emotions', in A. O. Rorty (ed.), *Essays on Aristotle's Rhetoric*. Berkeley CA: University of California Press, pp. 206–37.
- Merry, M. (2009) 'Patriotism, History and the Legitimate Aims of American Education', *Educational Philosophy and Theory*, 41 (4), 378–98.
- Miller, D. (1995) *On Nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Miller, R. (2007) 'Unlearning American Patriotism', *Theory and Research in Education* 5 (1), 7–21.
- Nussbaum, M. (1996) 'Patriotism and Cosmopolitanism', in J. Cohen (ed.), *For Love of Country*. Boston MA: Beacon Press, pp. 2–17.
- Peters, R. S. (1966) *Ethics and Education*. London: George Allen & Unwin.
- Stevens, D. (1999) 'The Case of the Chingford Skinhead: John White on Education and Special Obligations between Fellow Nationals', *Journal of Philosophy of Education*, 33 (3), 353–70.

- Tamir, Y. (1993) *Liberal Nationalism*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Velleman, J. D. (2006) 'Love as a Moral Emotion', in J. D. Velleman, *Self to Self: Selected Essays*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 70–110.
- Warnock, M. (1986) 'The Education of the Emotions', in D. E. Cooper (ed.) *Education, Values and Mind: Essays for R. S. Peters*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 172–87.
- White, J. (1996) 'Education and Nationality', *Journal of Philosophy of Education*, 30 (3), 327–43.
- White, J. (2001) 'Patriotism without Obligation', *Journal of Philosophy of Education*, 35 (1), 141–51.
- Wilson, J. (1995) *Love between Equals*. London: Macmillan.
- Wingo, A. (2007) 'To Love your Country as your Mother: Patriotism after 9/11', *Theory and Research in Education*, 5 (1), 23–40.